

МИССІСІПІ - МАЛОВІДОМА ПІВНІЧНОАМЕРИКАНСЬКА ЦИВІЛІЗАЦІЯ ДОКОЛУМБОВОЇ ЕПОХИ*

Василь БАЛУШОК

В колишній радянській американістиці переважала точка зору, що індіанці Північної Америки до приходу європейців стояли на різних сходинках розвитку первісного суспільства¹. Проте це не зовсім так. Виявляється й на території нинішніх США колись жили високорозвинуті народи, які, можливо, перетнули рубіж, що відокремлює первісність від державної цивілізації, або ж перебували на етапі його перетинання. Маються на увазі творці блискучої міссісіпської археологічної культури, яка вважається найрозвинутішою в Північній Америці доколумбової епохи. Але так сталося, що ці суспільства загинули ще до того, як потрапили в поле зору науковців, і відомостей про них збереглося дуже небагато. Тому навіть для американських дослідників у їх вивченні поки що більше запитань, ніж відповідей. Можливо, саме тому цим високорозвинутим північноамериканським суспільствам не пощастило в колишній радянській американістиці (зосередженій, до речі, майже виключно в Москві та Ленінграді), яка ними практично не займалася. Лише частково зачіпала проблему їх вивчення Ю. Аверкієва в працях, де розглядала інші індіанські народи і культури². В українській американістиці, що лише перебуває на етапі становлення, теж поки що не доходять до них руки. Ми також, не претендуючи на вичерпність, ставимо своїм завданням привернути увагу до цікавої й маловивченої проблеми існування в минулому Міссісіпської цивілізації (чи протоцивілізації).

Культура Міссісіпі існувала у VIII-XVI ст., а в деяких районах і довше, у долині середньої й нижньої течії ріки з цією назвою та в сусідніх районах. Цей регіон виділяється американістами як Південно-Східна історико-культурна область Північної Америки, культура аборигенних народів якої характеризувалася в доколумбову епоху багатьма спільними рисами, і вважається най-

розвинутішою на теренах США³. Ареал культури Міссісіпі на сході сягав Флориди й Джорджії, на заході — східної Оклахоми, на півдні — Мексиканської затоки, а на півночі — р. Іллінойс. Впливи цієї культури досягали Великих озер, південну частину району яких дехто з дослідників навіть включає до її ареалу⁴. Культура Міссісіпі належить до кола культур так званих будівників маундів (насіпів), будучи останньою в їх ланцюжку. Ці культури — Адена, Хоупвелл та споріднені з ними (всі вони називаються культурами Східного Вудленду), а також названа Міссісіпі, яка продовжила їх традиції, — розвивалися під мезоамериканським впливом⁵. Для них усіх характерні великі, а часом і величезні земляні кургани, насипи й піраміди. Багато з цих споруд, зокрема в хоупвелльській період, будувалися у формі людей, птахів і звірів (черепах, крокодилів, ящірок, змії, орлів, бізонів та ін.)⁶. Їх можна повністю розглядати лише з висоти пташиного польоту, і, таким чином, вони не призначалися для сприйняття людьми⁷. Найвідоміша з таких споруд — Великий Зміїний Маунд — велетенський насип у формі змії, довжиною більше 300 метрів.

За матеріалами археологічних розкопок, у ході яких виявлено великі міські центри, в суспільстві творців культури Міссісіпі чітко простежується наявність майнової нерівності й соціальної стратифікації, могутніх володарів і розвинутої мережі храмів з численним жрецьтвом та людськими жертвоприношеннями⁸. Господарською основою суспільства творців міссісіпської культури було землеробство, доповнюване полюванням і збиральництвом. Головною землеробською культурою, як і в Мексиці, виступав маїс (кукурудза). Існування правителів і знаті забезпечувалося регулярним збором данини з простих общинників⁹. Припускають, що залежність общинників від знаті могла існувати у формі клієнтели політичних патронів, а також приховуватися під виглядом традиційних відносин спорідненості. А поставки данини могли набирати вигляду доставки продуктів для громадських зборів і

* Висловлюю щирі вдячність колегам Олені Боряк, Марії Маєрчик і Анатолію Момрику за допомогу в підборі англомовної літератури та її перекладі.

свят¹⁰. Низовою виробничою ланкою виступали сімейні домогосподарства, об'єднані в общини, діяльність яких контролювалася столицею, і лише в місцевих справах вони були самостійні¹¹. У центрі міст міссісіпців були храми, громадські будівлі та будинки правителів, які стояли на земляних насипах і пірамідах. На вершини пірамід вели сходинки або ж спіральна стежка. Ці будівлі оточували центральний прямокутний майдан, де відбувалися різні церемонії й обрядові ігри у м'яч, дуже розвинуті в доколумбову епоху.

Виходячи з археологічних знахідок, дослідники дійшли висновку про існування в суспільстві міссісіпців культу смерті і пов'язаних з ним ритуалів, подібних до тих, які спостерігали конкістадори у мексиканських ацтеків¹². Важливим ритуальним атрибутом, судячи з археологічних знахідок, була люлька, куріння якої і в колоніальну епоху обставлялося у індіанців складними обрядовими діями. Голівки ритуальних люльок майстерно вирізьблювалися з каменю у вигляді реалістичних людських, тваринних і пташиних фігурок у різних позах¹³, які, судячи з усього, зображали міфологічних персонажів. Мистецтво вирізьблення обрядових люльок досягло високого рівня ще в хоупвельську епоху, а в культурі Міссісіпі воно знайшло продовження. Часто голівки люльок були значних розмірів (понад 50 см завдовжки) і важили 4-5 кг; дослідники навіть висловлюють сумніви щодо можливості куріння людьми таких велетнів, хоч люльки мали все необхідне для цього¹⁴. Можливо, вони призначалися для богів. У ході археологічних досліджень знайдено численні керамічні посудини, в тому числі у формі людей, тварин і птахів, а також миски, чаші та інший посуд з голівками, ніжками й хвостами тварин та птахів. Зооморфні голівки прикрашають і досить масивні посудини, майстерно вирізьблені з каменю. Кераміку, зокрема із ареалу доісторичних кеддо — з Луїзіани (Глендора)¹⁵ й Арканзасу (Карден Боттом, Йелл Коунті, Вачіта Паріш, Пекан Пойнт)¹⁶, часто прикрашає спіральний орнамент у формі змії, подібний до мексиканських орнаментальних мотивів. Згорнуті колом і зв'язані у двох місцях гримучі змії, що оточують око на долоні, зображені й на кам'яному диску з Маундвілла в штаті Алабама¹⁷. При розкопках

міссісіпських центрів знайдено також кам'яні антропоморфні фігурки і ритуальні маски, в тому числі з рогами оленя (наприклад, дерев'яна маска зі Спіро Маунда в Оклахомі), що є характерним саме для культур Вудленду та їх продовжувачів¹⁸ і пов'язані з міфологією деяких сучасних індіанських народів (зокрема, гуронів). На мушлі зі Спіро Маунда вирізьблено танцюриста, вбраного у пір'я орла¹⁹, що нагадує Птаха Грому (Вакеон) племен сіу. Дослідники відзначають зв'язки міссісіпської культури із землеробськими суспільствами Південного Заходу США.

Найбільшим з виявлених на сьогодні центрів культури Міссісіпі було місто, руїни якого носять назву Кахокія й знаходяться поблизу нинішнього Сент-Луїса, де з Міссісіпі зливаються ріки Міссурі та Огайо, в дуже вигідному географічному районі, що називається Америкен Боттом²⁰. Це доісторичне місто знамените своєю центральною пірамідою, яка подібна за формою до мексиканських пірамід, але, на відміну від них, є земляною. У той же час її розміри (299,40 м довжини і 29,70 м висоти) переважають мексиканські кам'яні піраміди²¹. Ця піраміда взагалі є найбільшою у світі, після єгипетських пірамід з Гізи. Місто Кахокія засноване біля 700 року н. е. і проіснувало близько 700 років. У часи свого розквіту після 1000 р. н. е. воно мало населення 10-30 тисяч чоловік, і тому визначається дослідниками як найбільше місто, яке існувало на північ від Ріо-Гранде до кінця XVIII ст.²². Центральний квартал міста, де стояла велика піраміда та кілька менших пірамід з храмами, публічними будівлями, палацом правителя й будинками знаті на вершинах, оточувала стіна. Навколо розташовувалося кілька житлових кварталів, які мали свої, вже менші за центральний, сакрально-ритуальні центри. Для поселень міссісіпського суспільства району Америкен Боттом дослідники вважають характерною "діалектику між централізацією й дисперсією", оскільки такі грандіозні міські центри як Кахокія "вимагають дисперсних поселень задля експлуатації агрокультурного потенціалу"²³. "Наріжним каменем" могутності правлячої еліти Кахокія виступали церемонії і ритуали, які залишили чіткі сліди в артефактах. Це, зокрема, церемоніальне руйнування

кам'яних фігур, будівлі з червоного кедра, застосування психоактивних рослин (тютюну та ін.) і "безліч інших доказів того, що сільські общини були глибоко занурені в процес репродукування ідеології й ритуал"²⁴. У XIV ст. місто Кахокія занепадає. До цього спричинилося, як вважають, вичерпання інтенсивно експлуатованих численним населенням природних ресурсів, зокрема, виснаження придатних для обробки земель та винищення лісів²⁵. Є також думка, що це сталося внаслідок погіршення клімату²⁶. Але, як свідчить археологія, остаточною причиною загибелі міста стали вторгнення ворогів²⁷.

Великими центрами міссісіпської культури були також міста Маундвілл в Алабамі, Етова у Джорджії, Спіро в Оклахомі. Маундвілл вважається головним центром досить великого району, де він контролював виробництво "престижно-економічної продукції" та обміну. Деякі дослідники визначають період домінування тут Маундвілла у 450 років, інші — лише в 100-150 років²⁸. У гірських районах Теннессі і в Джорджії теж знаходився один з районів міссісіпської культури з численними поселеннями (міста Етова, Оконі, поселення басейну р. Саванна та ін.). У ни-

нішньому Вісконсіні розташовувався найпівнічніший форпост культури Міссісіпі — міський центр Ацтлан, який мав типовий для культури Міссісіпі сакрально-ритуальний центр з пірамідами й був обнесений стіною. Все ж розміри Ацтлана набагато менші за міста міссісіпців, що знаходяться південніше. Зокрема, у часі розквіту у 1100-1300 рр. його населення нараховувало близько 500 осіб. Ацтлан загинув після 1300 року внаслідок пожежі, остаточні причини якої не з'ясовані²⁹. Дослідники констатують певну політико-історичну відмінність між політичними утвореннями узбережжя Мексиканської затоки й долини Міссісіпі, з одного боку, і розташованих східніше (у П'єдмонті) — з іншого³⁰.

На думку ряду американців, суспільство творців культури Міссісіпі переживало процес переходу до державної цивілізації, чи й перетнуло її рубіж, створивши "структуровану і ранжовану соціальну систему"³¹. Виявлені археологами великі укріплені міські центри культури Міссісіпі, як вважається, були столицями протодержав-вождівств (чіфдомів) чи навіть містами-державами³². Суспільство району Америкен Боттом зі столицею Кахокія дослідники визначають як "передчасну пер-

Місто Кахокія (близько 1100-1150 р.)

(з кн.: Calloway C. G. First Peoples. A Documentary Survey of American Indian History. — Boston; New York, 1999)

винну державу”³³. Регіональні центри міссісіпської культури підпорядковувалися центральним, утворюючи “складні чіфдоми” з чітко вираженою ієрархією, як, наприклад, в Америкен Боттом, чи “стілникові чіфдоми” у інших районах (суспільства так званої Паркінфази)³⁴. Про рівень їх політичного розвитку свідчать знайдені в похованнях речі, що символізували престиж правителів, а також великі масштаби монументального будівництва³⁵. Археологи відзначають у цьому плані яскраво виражену “кореляцію артефактів та архітектури з ідеологією і домінацією”³⁶. До аргументів на користь ранньодержавного рівня суспільного розвитку творців культури Міссісіпі, які наводяться дослідниками, слід додати ще один. На знайдених археологами різьблених ритуальних атрибутах і прикрасах часто зустрічається образотворчий мотив, який російський американіст В. Гуляєв визначив канонічним для мистецтва саме ранньодержавних цивілізацій: цар, що перемагає ворога в бою (“правитель на полі битви”)³⁷. Таке зображення воїна-переможця, який повергає супротивника на землю, дуже подібне до зображень царів-переможців у Мезоамериці, зустрічаємо на мушлі з маунда в штаті Міссурі³⁸. Аналогічний мотив містить голівка ритуальної люльки зі Спіро Маунда в Оклахомі, а на мушлі зі штату Теннессі вирізьблено воїна, що тримає в руках бойову палицю і відтяти голову ворога³⁹. Наявність названого образотворчого мотиву підтверджує припущення про досягнення творцями культури Міссісіпі, принаймні в деяких її районах, стадії ранньодержавної цивілізації.

Деякі відомості про міссісіпське суспільство доносять до нас мемуари конкістадорів з загону Ернандо де Сото, що вціліли під час у цілому невдалого для іспанців походу 1539-1542 рр., в ході якого вони за 4 роки перетнули південний схід нинішніх США від Флориди до східного Техасу, здолавши 4000 миль⁴⁰. Саме їм пощастило бачити останні міста міссісіпців у внутрішніх районах країни, де колись ця культура досягла найвищого розвитку. (Мемуари конкістадорів характеризуються переплетінням дійсних фактів з вигадками, вихвалянням іспанців, перебільшенням їх героїзму і масштабів битв, містять багато суб’єктивного й несправедливого в оцінках ін-

діанців. Проте наводяться в них і справді цінні факти про культуру місцевого населення, особливо в спогадах Родріго Рангеля, записаних Гонсалесом Ф. де Ов’єдо через кілька років після експедиції⁴¹.) Так, іспанці повідомляють, що центральні будівлі міста Маувілі (в нинішній Алабамі) та інших тамтешніх міських центрів зводилися на штучних земляних горбах-пірамідах, самі ж поселення були добре укріплені й обведені стінами. На земляній піраміді стояв і “балкон” верховного правителя Маувілі на ім’я Таскалуса, що розташовувався по один бік центрального майдану поселення⁴². Верховний правитель, вбраний у довгий плащ з пір’я і особливий вид тюрбана, сидів на спеціальному троні без спинки й підлікотників на особливих подушках, які слуги постійно носили за ним. Пересувався володар підлеглою країною теж на спеціальних ношах, а попереду обов’язково несли на довгій жердині особливу круглу парасольку⁴³. Під час прийому високоповажних гостей поряд з правителем перебували численні начальники високого рангу. При цьому ватажків прибульців садили поряд з володарем, пригощали різними стравами і звеселяли танцями⁴⁴. Конкістадори Е. де Сото бачили у місцевих індіанців численні майстерно вирізьблені вироби з каменю, аналогічні знайденим пізніше археологами⁴⁵. Верховний правитель Маувілі виступав безумовним володарем своїх підданих, якими правили підлеглі йому високопоставлені чиновники; достойникам прислуговували численні слуги й невольники⁴⁶. Кістяки померлих володарів, разом з великою кількістю перлин, зберігалися в храмах і виступали об’єктом поклоніння⁴⁷. Наявність у міссісіпському суспільстві централізованої абсолютистської влади державного зразка, зосередженої в руках високопоставленого володаря, підтверджується і тим, що конкістадори Е. де Сото намагалися захоплювати таких правителів у заручники⁴⁸. Це, так само як і при завоюванні держав ацтеків та інків, забезпечувало їм покірність підданих захопленого володаря. При зіткненні ж завойовників з народами, в яких панували первісні порядки, цього ніколи не спостерігалося, оскільки у них не існувало центрального владного апарату, захопивши чи знищивши який, конкістадори одержували владу над підданими.

Про характерні риси міссісіпського суспільства можна судити також з описів (на жаль, нечисленних) європейцями суспільного устрою індіанських народів, які проживали в перші століття колонізації в пониззі Міссісіпі та на узбережжі Мексиканської затоки аж до Флориди — кеддо, калуза, чітімача, атакапа, тімуква і особливо натчезів. Ці народи генетично не були спорідненими. За класифікацією американського дослідника Дж. Суантона, кеддо становлять окрему сім'ю народів, чітімача і атакапа входять до мовної сім'ї туніка, а натчези, тімуква, апалачі й калуза до мускозької сім'ї⁴⁹. Для них у часи відкриття європейцями Північної Америки були характерні типові риси міссісіпської культури, хоч таких могутніх політичних утворень, центрами яких століттями раніше були Кахокія, Маундвілл, Етова та Спіро, тут уже не фіксувалося. Зокрема, суспільний устрій вказаних народів був далеким від первісної егалітарності. У них існували могутні правителі зі спадковою владою, особа яких сакралізувалася, чітко виражена соціальна нерівність та стратифікованість суспільства, високопоставлене жрецтво і релігійні культи з людськими жертвоприношеннями⁵⁰. Дослідники відзначають існування у них "кастової" системи, в структурі якої страта знаті була ендогамною (у чітімача, калуза) чи тяжіла до ендогамності (натчези)⁵¹. Наприклад, у натчезів, що проживали на лівобережжі нижньої Міссісіпі і про яких маємо найбільше відомостей, суспільство поділялося на дві протиставлені одна одній та розташовані ієрархічно соціальні верстви — простих общинників і правлячу знать. Знать, у свою чергу, поділялась на високопоставлений ранг "шляхетних" і ранг "шанованих", що знаходився нижче. Простих общинників знать зневажливо називала "смердючими борсуками" чи "смердючками" ("мічмічгупі" мовою натчезів)⁵². А на вершині соціальної піраміди натчезького суспільства перебувала правляча династія, яку дослідники порівнюють з інкською династією держави Тауантісуїю (Перу). Подібно до того, як у інків правитель обожнювався й носив титул "Сина сонця", володар натчезів, якого називали "Велике Сонце", вважався живим божеством і братом небесного світила. Всі інші члени царської родини звалися "Малими

Сонцями". "Сонць" було небагато, зокрема в 1700 р. всього сімнадцять, а через тридцять років — одинадцять⁵³. У кеддо, що проживали на захід від нижньої Міссісіпі і виступали спадкоємцями Спіро, на чолі племен стояли подібні ватажки, влада яких теж переходила у спадок. Вони хоч і не володіли абсолютною владою стосовно підданих, але користувалися великим авторитетом і мали повноваження верховних жреців⁵⁴.

Спадкоємцями культури Міссісіпі виступали також мускозькі народи криків, чоктавів, чикасавів та ірокезький народ черокі, які мешкали децю далі на північ і на схід. У них, зокрема в криків, що створили у часи європейської колонізації найсильнішу в регіоні конфедерацію племен, політична система була "демократизованою" й "секуляризованою", хоча характер влади їх вождів ("міко") мав деякі риси, властиві вождівствам⁵⁵. Не існувало в цих народів і чітко вираженої соціальної стратифікації, але разом з тим їхні клани, а також племена, що входили до конфедерації, поділялися на привілейовані й непривілейовані⁵⁶.

Всі південно-східні індіанські народи, за винятком флоридських калуза, що займалися спеціалізованим рибальством, були мотичними землеробами. Вони вирощували маїс різних сортів, боби, гарбузи, соняшник, топінамбур, тютюн. Чоловіки колективно виконували лише важкі роботи з корчування й очищення полів від кущів і коріння. На жінок припадала основна робота. Вони розпушували землю, сіяли й пропалювали сходи, користуючись спеціальними палицями-копалками та мотиками, зробленими з лопаток оленя, які мали робочу частину, оснащену мушлею, каменем чи китовим вусом⁵⁷. Діти охороняли посіви від птахів і звірів. Землю для посівів розподіляли між членами общини навесні, коли спеціальний наглядач закликав для цього кожному сім'ю, трубячи в особливу рогоподібну мушлю. Поряд з полями, розподіленими між сім'ями, існували спеціальні "громадські" чи "суспільні" поля, які оброблялися колективно. Урожай з них призначався для колективних святкових трапез, а також харчування послів від інших народів і непрацездатних членів общини. З розвитком владних інститутів він став використовуватися для утримання вождів та інших достойників⁵⁸. Заняття землероб-

ством доповнювалося полюванням і збиральництвом, яке, зважаючи на субтропічний клімат, давало багаті результати. Наприклад, конкістадори Е. де Сото згадують навіть про хліб, випечений з розмелених на борошно їстівних каштанів⁵⁹. Житла південно-східні індіанці будували з дерева, кори, соломи чи очерету. На крайньому півдні будинки були без стін. Кожне поселення мало центральний майдан для проведення ритуалів та свят, поряд з яким стояли великі громадські будівлі (де відбувалися ради вождів і старійшин та ін.) і житло вождя. Одяг у жителів Південного Сходу з причини теплого клімату був доволі скромний — настегнові пов'язки у чоловіків та спіднички в жінок, а також при потребі накидки з хутра чи пір'я. Проте серед них, особливо в чоловіків, набуло великого поширення татуювання⁶⁰. Чоловіки голили голови, або ж висмикували волосся спеціальним пінцетом з мушлі, і залишали лише пасмо ("скальп") на тім'ї. В деяких народів вони голили одну половину голови⁶¹. Ряд народів (натчези, частина кеддо) практикував штучну деформацію голови, зокрема надання їй видовженої форми, що досягалося прибинтовуванням до голів немовлят спеціальних дощечок⁶². Головним святом у індіанців Південного Сходу були урочистості на честь молодого маїсу — основи їх харчування. Головною ідеєю цього свята, що включало складні ритуали, церемонії й танці і найпоширеніше у криків під назвою "буск", було очищення й примирення людей, а також початок нового життя та нового року⁶³.

Виявляє культура вказаних народів і схожість з культурою народів Мексики, що свідчить про мезоамериканські впливи. Це помітно, наприклад, у формі міських поселень з центральними майданами, оточеними храмами і громадськими будівлями на пірамідах, ношах для володаря, духовій рушниці, постелях на дерев'яних платформах, традиції татуювання, накидках з пір'я, звичаї присипляти людські жертви нікотином, храмах на вершинах пірамід з негаснучим священним вогнем та ін.⁶⁴

Культура Міссісіпі вплинула і на більш віддалені народи. Зокрема, він помітний в культурі народів сіу басейну Міссурі та верхньої Міссісіпі: групи племен дхегія (омаха, понка, оседж, канза, куапо), чівере (айова,

ото, віннебаго), мандан, дакота, ассінібойн. Вони, зокрема чівере, ймовірно були серед тих, хто зруйнував колись місто Кахокія⁶⁵.

Культура Міссісіпі проіснувала аж до європейського завоювання. Зокрема, у верхніх нашаруваннях багатьох розкопаних пірамід знайдено "предмети часів білої колонізації"⁶⁶. Похід численного загону конкістадорів Е. де Сото (від 600 до 1000 солдатів та офіцерів) 1539-1542 рр., маршрут якого пролягав саме через регіон Міссісіпської цивілізації (Флорида, Джорджія, Кароліна, Теннессі, Алабама, Арканзас, Луїзіана, частково Техас), спричинив занепад і навіть загибель деяких з її центрів. Зокрема, армія Е. де Сото 100 днів плондрувала й тероризувала багатий чіфдом Куса в Джорджії. Через 20 років ще одна іспанська експедиція під проводом Трістана де Луни знайшла цей район збезлюдним і з зарослими бур'янами полями⁶⁷. В Алабамі, де конкістадори Е. де Сото розгромили місто Маувілу і сплюндрували його околиці, індіанці розповідали іспанцям Т. де Луни, що колись в їхню, квітучу й сильну, країну прийшли люди, "схожі на вас", які знищили врожай і вбили тутешніх людей⁶⁸. Вторгнення озброєних невідомою аборигенам вогнепальною та холодною залізною зброєю завойовників, серед яких був численний загін кінноти (150 вершників), завдало великих втрат індіанцям. Дослідники відзначають значну депопуляцію серед місцевого населення і "колапс" раніше квітучих міссісіпських суспільств у тих районах Джорджії, Кароліни, Алабами і Теннессі, де пролягав маршрут конкістадорів⁶⁹. Археологи знаходять чіткі свідчення цього, наприклад, численні скелети у похованнях XVI ст., порубані зброєю на зразок меча, яка невідома в доколумбовий період⁷⁰. І все ж не європейська колонізація стала причиною загибелі культури Міссісіпі у багатьох, а, можливо, і в більшості районів її існування. Адже армія Е. де Сото не змогла суцільно прочесати Південний Схід. До того ж цей похід не потяг за собою подальшої колонізації даного регіону іспанцями (за винятком Флориди). У той час, коли перші каравели європейців кинули якорі біля узбережжя Америки, на поселеннях міссісіпської культури, зокрема в південних районах її ареалу, ще вирувало життя. Проте коли французи і ан-

гліїці децю пізніше потрапили в цей регіон, то у більшості його районів культура Міссісіпі вже припинила своє існування. За даними археології, занепад відчувався уже в часи відкриття Америки європейцями, найбільше місто міссісіпців Кахокія теж на той час загинуло⁷¹. Причини занепаду культури Міссісіпі у більшості її районів для дослідників ще залишаються до кінця не з'ясованими. Однією з них вважають вичерпання численним населенням природних, зокрема пов'язаних з родючістю землі, ресурсів; пишуть також про вторгнення воєвничих сусідів⁷². Крім того, до занепаду цієї високорозвинутої культури могло спричинитись погіршення кліматичних умов. Так, вчені виявили, що розвиток землеробства, яке поширилося на півдні й сході Великих Рівнин (Прерій) під впливом міссісіпської культури, з XV ст. припиняється внаслідок зменшення кількості опадів. Тамтешнє населення знову повертається до полювання на бізонів, як основного джерела харчування⁷³. Критичним чинником розвитку контрольованих Маундвіллом, а також розташованих в гірських районах Теннессі й у Джорджії високорозвинутих суспільств (Етова, Оконі, поселення басейну р. Саванна та ін.), виступала, на думку дослідників, "міждержавна конкуренція". Тому для них характерна циклічність періодів піднесення і занепаду. Ці періоди корелюють також з екологічними змінами довкілля. Те ж саме стосується південно-західних міссісіпських суспільств у нинішній Оклахомі. Зокрема, руйнація існуючої взаємодії між політичними центрами тут відобразилася в порушенні обігу престижних речей, сигналізуючи про занепад міського центру Спіро⁷⁴. І лише на узбережжі Мексиканської затоки та поблизу нього міссісіпська культура, хоча й у децю провінційному варіанті, продовжувала існувати і після відкриття Америки Колумбом.

Але наближений до Мексиканської затоки район Південного Сходу, де ще зберігалася міссісіпська культура, був рано завойований європейцями, і місцеві індіанські суспільства не встигли адаптуватися до нових умов існування, зокрема до співжиття з агресивними прибульцями. Це виявилось фатальним для аборигенів. Флорида, відкрита Хуаном Понсе де Леоном 1513 р., вже з початку XVI ст.

стала зазнавати регулярних збройних вторгнень іспанців, які звідси набирали рабів для своїх плантацій, а з кінця століття тут виникають постійні іспанські поселення⁷⁵. Колонізація, війни і особливо епідемії завезених європейцями хвороб, проти яких у індіанців не було імунітету, призвели до вимирання цілих селищ, а також до занепаду їхньої високої самобутньої культури. Біоархеологічні дослідження показують, що в період перших контактів індіанських народів з іспанцями на Південному Сході (в нинішньому штаті Міссісіпі, у басейні р. Алабама та ін.), як і в інших районах їх стикання, серед аборигенів поширюються різні хвороби, завезені з Європи⁷⁶. Наприклад, лише під час епідемії 1613 р. вимерла половина флоридських тімуква⁷⁷. Дослідження тогочасних селищ і поховань індіанців Техасу свідчать, що викликані європейською колонізацією "зміни в моделях поселень і харчування були відповідальними за значний занепад їх здоров'я під час періоду місії" (заснованих іспанцями — В. Б.)⁷⁸. Довершили знищення колись численних народів тімуква, аппалачів і калуза в кінці XVII — I половині XVIII ст. англійські колонізатори, які з метою витіснення іспанців і захоплення рабів для своїх плантацій забезпечили вогнепальною зброєю союз племен криків та плем'я ямассі у сучасних Джорджії й Алабамі і спрямували їх напади на Флориду. Слабка в той час Іспанія не змогла організувати відсічі. До того ж іспанці, гарнізони яких у Флориді були нечисленними, всіляко перешкождали потраплянню до флоридських індіанців вогнепальної зброї, оскільки боялися їх повстання. В результаті переважна більшість тімуква, аппалачів та калуза, які ще не вимерли, були захоплені в полон криками й продані в рабство на плантації Кароліни і Вест-Індії або загинули під час цих нападів⁷⁹. Якась частина їх була асимільована індіанськими переселенцями з конфедерації криків і разом з останніми склали основу новоутвореного етносу семінолів, що сформувався у Флориді в кінці XVIII — на початку XIX ст.⁸⁰. Трагічно склалася доля й натчезів нижньої Міссісіпі, цивілізація яких була знищена французами на початку XVIII ст. в ході трьох так званих натчезьких війн, остання з яких відбулася в 1729-1730 рр., оскільки їх родючі землі виявилися

ласим шматком для колонізаторів⁸¹. Індіанські народи, що проживали в районі гирла Міссісіпі, також рано зазнали руйнівного впливу європейців. І хоч залишки деяких з цих племен, наприклад, чітімача, які в ХХ ст. прославилися мистецтвом кошикарства (що після 1930 р. навіть пережило короткий період розквіту)⁸², збереглися до наших днів, у цілому їх самобутня культура теж дуже рано була зруйнована колонізаторами. А тому про звичаї, побут і взагалі культуру народів тімуква, калуза, аппалачів, чітімача, атакапа та інших їх сусідів ми знаємо дуже мало. Найбільше пощастило в цьому плані натчезам, про суспільну організацію й культуру яких можна дістати деякі відомості з описів французьких мандрівників і місіонерів, які ті встигли зробити до того, як натчезька цивілізація була знищена⁸³. Але це вже тема окремого дослідження.

Подальше вивчення високорозвинутих аборигенних суспільств Південного Сходу Північної Америки обіцяє дати цікаві результати.

1 Див.: Народы Америки. — М., 1959. — Т. I. — С. 54-60.

2 Аверкиева Ю. П. Индейцы Северной Америки. От родового общества к классовому. — М., 1974. — С. 5-7, 249-250; *Ії ж.* Предисловие // Североамериканские индейцы. — М., 1978. — С. 11-12.

3 Lips E. Nicht nur in der Prarie... Von den Vielfalt der Indianer Nordamerikas. — Leipzig, 1976. — S. 155.

4 Calloway C. G. First Peoples. A Documentary Survey of American Indian History. — Boston; New York, 1999. — P. 22, 24.

5 Рейни Ф. Р. Проблемы американской археологии // Советская этнография. — 1957. — № 6. — С. 36; Mason R. J. Hopewell, Woodland, and the Laurel Culture: a Problem in Archeological Classification // American Anthropologist. — 1970. — Vol. 72. — № 4; Foraging and Farming in the Eastern Woodlands / C. M. Scarry, ed. — Gainesville, 1993.

6 The Native Races of North America / W. H. Withrow, ed. — Toronto, 1895. — P. 5-6.

7 Феест К. Ф. Искусство коренных народов Северной Америки. — М., 1985. — С. 197.

8 Cobb Ch. R. [Book Review] Emerson T. E. Cahokia and the Archaeology of Power. — Tuscaloosa, 1997 // American Anthropologist. — 1998. — Vol. 100. — № 3; Dockstader F. J. Sztuka Ameryki. — 1. Tworczość Indian północnoamerykańskich i Eskimosów. — Warszawa, 1975. — S. 64.

9 Calloway C. G. First Peoples... — P. 22; Pauketat T. R. Mississippian Ups and Downs [Book Review Essays] Political Structure and Change in prehistoric Southe-

astern United States / J. F. Scarry, ed. — Gainesville, 1996. Mississippian Communities and Households / J. D. Rogers and B. D. Smith, ed. — Tuscaloosa, 1995 // American Anthropologist. — 1997. — Vol. 99. — № 3. — P. 634.

10 Pauketat T. R. Mississippian Ups and Downs. — P. 635, 636.

11 *Ibidem.* — P. 635.

12 Dockstader F. J. Sztuka Ameryki. — S. 64.

13 *Ibidem.* — S. 64, 75, 76-80 (Il. 30, 31, 33, 34).

14 *Ibidem.* — S. 75.

15 Феест К. Ф. Искусство коренных народов Северной Америки. — С. 65.

16 Dockstader F. J. Sztuka Ameryki. — S. 65, 67-70 (Il. 21-27).

17 Феест К. Ф. Искусство коренных народов Северной Америки. — С. 36 (Мал. 19).

18 Dockstader F. J. Sztuka Ameryki. — S. 72, 87 (Il. 28, 41).

19 *Ibidem.* — P. 88 (Il. 42).

20 Parsons-Twesten A. Home Search Browse. The American Bottom // Illinois History. — 2002. — February.

21 Lips E. Das Indianerbuch. — Leipzig, 1980. — S. 32.

22 Calloway C. G. First Peoples... — P. 22-23.

23 Cobb Ch. R. [Book Review] Emerson T. E. Cahokia and the Archaeology of Power. — P. 790.

24 *Ibidem.*

25 Foraging and Farming in the Eastern Woodlands. — P. 204f.

26 Березкин Ю. Е. [рецензия] Handbuk of North American Indians / Gen. ed. W. C. Sturtevant. Vol. 13. Plains / Vol. ed. R. J. DeMalle. — Wash., 2001. // Этнографическое обозрение. — 2002. — № 3. — С. 158.

27 Calloway C. G. First Peoples. — P. 22-23.

28 Pauketat T. R. Mississippian Ups and Downs. — P. 635.

29 Calloway C. G. First Peoples. — P. 24, 63.

30 Pauketat T. R. Mississippian Ups and Downs. — P. 635.

31 Calloway C. G. First Peoples. — P. 100.

32 Аверкиева Ю. П. Индейцы Северной Америки. — С. 6, 249; Calloway C. G. First Peoples. — P. 22.

33 Pauketat T. R. Mississippian Ups and Downs. — P. 634.

34 *Ibidem.* — P. 634, 636.

35 Calloway C. G. First Peoples. — P. 22.

36 Cobb Ch. R. [Book Review] Emerson T. E. Cahokia and the Archaeology of Power. — P. 790.

37 Гуляев В. И. Америка и Старый Свет в доколумбову эпоху. — М., 1968. — С. 141-147; *Його ж.* Древнейшие цивилизации Мезоамерики. — М., 1972. — С. 210-211.

38 Керам К. В. Первый американец. Загадка индейцев доколумбовой эпохи. — М., 1979. — С. 239.

39 Dockstader F. J. Sztuka Ameryki. — S. 76 (Il. 30), 86 (Il. 40).

40 Sabo G. [Book Review] The Hernando de Soto Expedition: History, Historiography, and "Discovery" in the Southeast / P. Galloway, ed. — Lincoln, 1997; Hudson Ch. Knights of Spain, Warriors of the Sun: Hernando de Soto and the South's Ancient Chiefdoms. — Athens, 1997 // American Anthropologist. — 1998. — Vol. 100. — № 3. — P. 790-791.

- 41 Історіографічну оцінку мемуарів конкістадорів див.: *Sabo G.* [Book Review] *The Hernando de Soto Expedition.* — P. 791; *Calloway C. G.* *First Peoples.* — P. 101.
- 42 *Rangel R.* *Account of the Northern Conquest and Discovery of Hernando de Soto // Calloway C. G.* *First Peoples. A Dokumentary Survey of American Indian History.* — Boston; New York, 1999. — P. 103; *Олива де Коль Х.* Спротивлення індієцям іспанським конкістадорам. — М., 1988. — С. 160-161, 162. У праці О. Де Коль видруковані уривки з книги сучасника подій інкського хроніста Інкі Гарсиласо де ла Веги "Флоріда", яку він написав зі слів учасників походу Е. де Сото (про джерела написання цього твору див.: *Sabo G.* [Book Review] *The Hernando de Soto Expedition.* — P. 791).
- 43 *Rangel R.* *Account of the Northern Conquest and Discovery of Hernando de Soto.* — P. 103.
- 44 *Ibidem.*
- 45 *Dockstader F. J.* *Sztuka Ameryki.* — S. 73.
- 46 *Rangel R.* *Account of the Northern Conquest and Discovery of Hernando de Soto.* — P. 103-104.
- 47 *Олива де Коль Х.* Спротивлення індієцям іспанським конкістадорам. — С. 160.
- 48 *Calloway C. G.* *First Peoples.* — P. 100.
- 49 *Swanton J. R.* *The Indians of the southeastern United States (Bureau of American Ethnology. Bul. 137).* — Washington, 1946. — P. 10-11, 239.
- 50 *Calloway C. G.* *First Peoples.* — P. 24; *Hacker M.* *Die politische Organization der bodenbautreibenden Stamme des südostlichen Nordamerika (Unter Berücksichtigung der hochkulturellen Einflüsse) // Wiener völkerkundliche Mitteilungen.* — 1960. — Bd. III. — № 1-4. — S. 106; *Swanton J. R.* *The Indians of the southeastern United States.* — P. 246, 650, 654, 661, 819.
- 51 *Swanton J. R.* *The Indians of the southeastern United States.* — P. 661.
- 52 *Lips E.* *Nicht nur in der Prärie...* — S. 171; *Swanton J. R.* *The Indians of the southeastern United States.* — P. 661, 819.
- 53 *Lips E.* *Nicht nur in der Prärie...* — S. 171.
- 54 *Hacker M.* *Die politische Organization der bodenbautreibenden Stamme des südostlichen Nordamerika.* — S. 106, 107.
- 55 *Ibidem.* — S. 107.
- 56 *Swanton J. R.* *The Indians of the southeastern United States.* — P. 662.
- 57 *Lips E.* *Nicht nur in der Prärie...* — S. 155.
- 58 *Ibidem.* — S. 156; *Swanton J. R.* *The Indians of the southeastern United States.*
- 59 *Rangel R.* *Account of the Northern Conquest and Discovery of Hernando de Soto.* — P. 104.
- 60 *Swanton J. R.* *The Indians of the southeastern United States.* — P. 535, 455.
- 61 *Lips E.* *Nicht nur in der Prärie...* — S. 156.
- 62 *Ibidem.* — S. 167; *Олива де Коль Х.* Спротивлення індієцям іспанським конкістадорам. — С. 166.
- 63 *Lips E.* *Nicht nur in der Prärie...* — S. 156; *Idem.* *Das Indianerbuch.* — S. 310-311.
- 64 *Hacker M.* *Die politische Organization der bodenbautreibenden Stamme des südostlichen Nordamerika.* — S. 107; *Calloway C. G.* *First Peoples.* — P. 22; *Dockstader F. J.* *Sztuka Ameryki.* — S. 75.
- 65 *Аверкієва Ю. П.* *Індієцям Північної Америки.* — С. 7; *Березкин Ю. Е.* [рецензія] *Handbuk of North American Indians.* — С. 158.
- 66 *Lips E.* *Das Indianerbuch.* — S. 32.
- 67 *Calloway C. G.* *First Peoples.* — P. 99-100.
- 68 *Ibidem.* — P. 100.
- 69 *Ibidem.* — P. 98-100.
- 70 *Sabo G.* [Book Review] *The Hernando de Soto Expedition.* — P. 791.
- 71 *Аверкієва Ю. П.* *Індієцям Північної Америки.* — С. 250; *Pauketat T. R.* *Mississipian Ups and Downs.*
- 72 *Calloway C. G.* *First Peoples.* — P. 23; *Foraging and Farming in the Eastern Woodlands.* — P. 204f.
- 73 *Березкин Ю. Е.* [рецензія] *Handbuk of North American Indians.* — С. 156.
- 74 *Pauketat T. R.* *Mississipian Ups and Downs.* — P. 634-635.
- 75 *Lips E.* *Nicht nur in der Prärie...* — S. 158; *Calloway C. G.* *First Peoples.* — P. 75-76.
- 76 *Walker P.* [Book Review] *Bioarchaeology of Native American Adaptation in the Spanish Borderlands / B. J. Baker and L. Kealhofer, eds. Gainesville, 1996 // American Anthropologist.* — 1998. — Vol. 100. — № 3. — P. 789.
- 77 *Стартевант У. К.* *Из криков в семинолы // Североамериканские индейцы.* — М., 1978. — С. 75.
- 78 *Walker P.* [Book Review] *Bioarchaeology of Native American Adaptation in the Spanish Borderlands.* — P. 789.
- 79 *Стартевант У. К.* *Из криков в семинолы.* — С. 75-78; *Олива де Коль Х.* Спротивлення індієцям іспанським конкістадорам. — С. 151-169.
- 80 *Swanton J. R.* *The Indians of the southeastern United States; Стартевант У. К.* *Из криков в семинолы.* — С. 78.
- 81 *Lips E.* *Nicht nur in der Prärie...* — S. 175-176.
- 82 *Dockstader F. J.* *Sztuka Ameryki.* — S. 157 (Il. XXX)].
- 83 *Lips E.* *Nicht nur in der Prärie...* — S. 167-177.

The article is devoted to the culture of Mississippi that existed on the Southern-East of the USA in 8th-16th cc. and is considered to be the most developed in the pre-Columbian period. It's distinctive features are: big city centers, property and social stratification, powerful rulers and well-developed network of temples with numerous priest and human sacrifices. All these features give the right to classify the society of Mississippians to early-state civilization or proto-civilization.